

Mladi Stjepan Radić o Srbima u Hrvatskoj i odnosima Hrvata i Srba

Stjepan Radić u zatvoru u Petrinji 1893. godine

Branka Boban

Analizirajući Radićeve zapise o susretima s jednim putujućim glumcem, Srbinom iz južnog Banata, autorica ukazuje na njegova tadašnja shvaćanja o problemu hrvatsko-srpskih odnosa kao i srpskom pitanju u Hrvatskoj.

Stjepan Radić se u rujnu 1891. godine upisao na studij prava na zagrebačkom Sveučilištu. Već tada je među kolegama kao i široj javnosti bio poznat zbog istupa protiv mađaranskog režima tadašnjeg bana grofa Karla Khuena Hedervarya, odnosno osobito protiv samoga grofa, ali je isto tako bio zapažen i kao vrlo talentiran i marljiv, iako vrlo siromašan i od rođenja vrlo kratkovidan mladi čovjek.

Već od početka studija imao je priliku kontaktirati sa brojnim osobama koje su se isticala u raznim oblastima života u Hrvatskoj, posebno u politici, bez obzira na njihovu stranačku pripadnost, pa i posjećivati ih u njihovim domovima, na primjer sa Franjom Račkim, Tomom Smičiklasom, dr. Šimom Brestyenskim, dr. Milanom Amrušem, dr. Josipom Frankom i dr. Stjepanom Borošom. Tako je uz redovite studije, kako je sam zapisao, “pohađao svojevrstnu političku školu”, jer je od tih, kao i drugih istaknutih ličnosti, slušajući njihove diskusije i razgovore za stolom i u drugim prigodama, mogao čuti ne samo razne informacije nego i komentare političkih i društvenih zbivanja u Hrvatskoj i Austro-Ugarskoj, kao i upoznati različite načine razmišljanja i različita shvaćanja o mogućnostima i oblicima djelovanja na rješavanju problema s kojima se suočavala tadašnja Hrvatska.¹

Prilike u Hrvatskoj su na kraju 19. stoljeća na svim područjima života bile vrlo teške. Gospodarsku situaciju je najviše opterećivala dugotrajna agrarna kriza, koja je padom cijena mnogih ratarskih proizvoda uzrokovala siromašenje seljaštva u ravničarskim krajevima, posebno zbog velikog porasta poreza koji su povećavani zbog potreba modernizacije državne uprave. Ovi činioni su posebno teško djelovali jer se seljački posjedi, nakon ukidanja feudalnih odnosa, nisu prilagodili tržišnim uvjetima privređivanja, a sve to je značajno otežavalo proces sve bržeg raspadanja obiteljskih zadruga, koji je sam za sebe izazivao velike potrebe, pa i mnogobrojne tragedije. Napokon cijelu situaciju su otežavali i neraščišćeni imovinsko-pravni odnosi još iz vremena ukidanja feudalnih odnosa,

¹ S. Radić, *Politički spisi*, Zagreb, 1971., str.57-8.

kao i nedostatak svježeg kapitala, pomoći države i novčarskih zavoda, te velika rascjepkanost posjeda i neracionalni i zastarjeli načini obrade zemlje. Iako je još u vrijeme bana Ivana Mažuranića donesen zakon o obaveznom osnovnom školovanju, veliki dio djece uopće nije pohađao školu, a još veći dio odraslih je bio nepismen, što je ograničavalo mogućnosti njihovog organiziranja i uključivanja u modernije oblike privredne djelatnosti. Industrija je bila također tek u početnom stadiju razvoja i postojala je mala mogućnost zapošljavanja van poljodjelstva. Zato je već krajem stoljeća počeo sve brojniji odlazak najvitalnijih dijelova radno sposobnog stanovništva u strane zemlje u potrazi za zaradom, koji se nije zaustavio sve do suvremenih dana. U gradovima je bio naseljen mali procenat ukupnog stanovništva Hrvatske, a kulturni i politički život je osuđen na razvoj u vrlo skromnim prilikama, pa i u uvjetima oskudice i nesigurnosti.

Politički život u Hrvatskoj je karakterizirala podijeljenost snaga. Manji dio domaćih ljudi se odlučio za podršku oportunističkoj (u javnosti zvanog "mađaronska") politici Narodne stranke i bana Khuena-Hedervarya, koja je vođena sukladno volji i interesima mađarskih i austrijskih vladajućih krugova. Veći dio je bio u opoziciji takvoj politici, ali po općoj orijentaciji i metodama djelovanja se razlikovao i dijelio u pristalice i aktiviste dvije opozicijske stranke: Neodvisnu narodnu stranku i Stranku prava, koje su se uzajamno gotovo jednako često sukobljavale, kao i sa režimskom strankom. Početkom zadnjeg desetljeća XIX stoljeća još nije bilo izrazitog javnog sukoba između austrijskih i mađarskih vladajućih krugova, ali i kada su oni izbili, malo su utjecali na položaj Hrvatske, jer su ti krugovi u odnosu na nju još uvijek nalazili zajedničke interese i kompromisna rješenja, pa su i dalje podržavali jedinstvenu politiku podjele hrvatskih zemalja između dva dijela Monarhije, tako da su Dalmacija i Istra imale status krunovina u okviru austrijskog dijela, a banska Hrvatska je imala specifičan oblik autonomije unutar mađarskog dijela, a tek teorijski im je priznavano pravo na ujedinjenje.

Teški poraz na izborima 1891. godine, koji je po ocjenama mnogih, bio uzrokovan ne samo terorom režima za vrijeme izbora, nego i neefikasnom organizacijom i uzajamnim sukobima dviju opozicijskih stranaka, je prisililo Stranku prava i Neodvisnu narodnu stranku na pokušaj smanjivanja razlika u pogledima. To je rezultiralo njihovim pomirenjem.²

Stjepan Radić je i sam među studentima agitirao za pomirenje hrvatskih opozicijskih stranaka i za toleranтниji odnos prema Srbima. Zato je izabran za predstavnika studenata na komersu u čast pomirenja dviju spomenutih stranaka, kao i na proslavi 300-te obljetnice bitke kod Siska 30. lipnja 1593. godine, kada je prvi puta kršćanska vojska u Evropi pobijedila Tursku. Tom prilikom je javno protestirao zbog toga što je jedan od učesnika proslave nazdravio tadašnjem banu Khuenu-Hedervaryu, riječima da je proslava organizirana u čast slavnog bana Bakača, pobjednika nad Turcima, a ne Khuena-Hedervarya, koji je sam sebe nazvao "mađarskim husarom". Zbog tog istupa osuđen je prvi puta u životu na višemjesečni zatvor koji je izdržavao u Petrinji. Osuđen je 13. listopada na četiri mjeseca zatvora i odmah je nastupio odsluženje te kazne.

Njegova zatvorska ćelija se nalazila u dvorišnom dijelu zgrade kotarskog suda, na poznatom petrinjskom trgu, na kome se nalazila danas srušena crkva svetog Lovre.

² Usp. J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić. *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, Zagreb 1968., str.130-9, 143-7; S. Radić, *Politički spisi*, n.dj., 58-9,116-118; M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1983., str.465-475; M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb 1992, str. 257-295, 527-537; *Društveni razvoj u Hrvatskoj* (ur. Mirjana Gross), Zagreb 1981., str. 175-190.

Devet godina kasnije u knjizi “Uzničke uspomene” on je opisao, među drugim, i susrete i doživljaje u tom zatvoru.³

Iz tih sjećanja nemoguće je ne upozoriti na njegov opis prve Badnje večeri koju je proveo u zatvoru (kasnije je još 1895., 1902. i 1919. godine Božić dočekao u zatvoru), kada je uz hujanje sjeverca slušao građane Petrinje i seljake iz okolnih sela kako dolazeći na polnoćku pjevaju i pucaju iz mužara, a zatim se u crkvi mole i opet pjevaju krasne hrvatske božićne pjesme. Njihovoj pjesmi i molitvama pridružio se i on u mraku svoje zatvorske ćelije.⁴

No u ovom tekstu će pažnja biti usmjerena na njegove zapise o susretima i razgovorima s jednim putujućim glumcem, Srbinom iz “južne Ugarske”, tj. Južnog Banata, koji je zbog svađe u krčmi završio u zatvoru. Radić je tada imao 22 godine i bio je na početku studija III godine prava. Razgovori su interesantni jer je centralna tema o kojoj su raspravljali bio odnos između Hrvata i Srba, odnosno Hrvatske i Srbije. U toku razgovora se pokazalo da Srbin, iako sa samo četiri razreda osnovne škole, poznaje sve velikosrpske teze, što pokazuje da su te teze već tada bile prisutne u najširim slojevima srpskog naroda. To je vjerojatno posljedica niza faktora, a posebno i klime u srpskim školama toga vremena i u Kraljevini Srbiji, ali i u Austro-Ugarskoj, gdje je Pravoslavna crkva uživala autonomiju i imala velik utjecaj na odgoj srpske djece. To je vidljivo i iz udbenika za osnovne škole za srpski jezik, povijest i geografiju koji su u godinama prije I svjetskog rata upotrebljavani u školama Kraljevine Srbije u kojima su svi južnoslavenski narodi u više ili manje otvorenom obliku proglašavani Srbima.⁵

U opisu razgovora vidljiva su i shvaćanja Stjepana Radića iz tih dana, koja je on u zapisima mogao djelimice prilagoditi svojim shvaćanjima iz 1902. godine kada su njegove uspomene objavljene, ali ih nije mogao mijenjati u velikoj mjeri, jer bi to primijetili njegovi suvremenici, koji su dobro poznavali njegova shvaćanja i 1893. kao i 1902. godine.

On se tada, u skladu sa općom atmosferom u hrvatskoj javnosti, zalagao ne samo za suradnju hrvatskih opozicionih stranaka, nego i za suradnju Hrvata i Srba iz Hrvatske, kao i ostalih južnoslavenskih i slavenskih naroda. Njegovo tadašnje oduševljenje za slavensku i južnoslavensku suradnju bilo je posljedica velikog utjecaja koji su na njega imale ideje Franje Račkog i J. J. Strossmayera, kao i njegovog prvog putovanja u carsku Rusiju, odn. u Kijev, nakon VII razreda gimnazije. Tamo je najveći dio vremena proveo u Pešćerskoj lavri, čuvenom pravoslavnom samostanu, a bio je premlad da shvati svu složenost prilika u toj velikoj državi.⁶

Svome sugovorniku u zatvoru rekao je da je jedna od najvažnijih razlika između Hrvata i Srba u tome što veliki dio Hrvata želi suradnju sa slavenskim narodima, dok Srbi žele samo politički oslon na carsku Rusiju kao veliku silu, ne mareći ni za kulturnu, gospodarsku i druge oblike suradnje niti sa Rusima, a još manje s drugim slavenskim narodima. Općenito, za razliku od Hrvata oni su skloni određenom osjećaju samodovoljnosti.⁷

Svoj tadašnji odnos prema Slavenstvu Radić je prisutnom Srbinu opisao riječima: “ja sam po narodnoj svijesti poput starih Dubrovčana Slaven, a Hrvat sam po svom patriotizmu, to jest po svom radu.”⁸

On vrlo strpljivo sluša izlaganje svoga sugovornika i nastoji razborito, smireno i argumentirano dokazati kako su njegove velikosrpske teze krive. Kao čovjek

³ S. Radić, *Uzničke uspomene*, Novi Sad, s.a., I i II dio; usp. isti, *Uzničke uspomene*, Zagreb 1971., i isti, *Politički spisi*, n.dj., str. 566-567.

⁴ S. Radić, *Uzničke uspomene*, n.dj., “Prvi badnji dan u zatvoru”, str. 282-293.

⁵ Usp. Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi*, Zagreb 1992., str. 259-265.

⁶ S. Radić, *Politički spisi*, n.dj., 55-7., isti, *Praški zapisi*, n.dj., 137-159.

⁷ isti, *Uzničke uspomene*, n.dj., 80, 89-90.

⁸ isto, 80.

on je nastojao razumjeti ljudske probleme i dileme sugovornika, koji su bili uzrokovani činjenicom da je on kao Srbin rođen van Srbije i da živi van srpske države, ali je nastojao reagirati i kao političar, koji nastoji probleme razmatrati u kontekstu političkih odnosa između Hrvata i Srba i njihovog međunarodnog položaja. Uzroke sukoba između ta dva naroda on je tada tražio ne samo u niskom razvoju nacionalne svijesti, nego i u nedovoljnom uzajamnom poznavanju. O tim problemima govorio je koristeći stečeno znanje iz literature, ali i svoja zapažanja sa putovanja po Hrvatskoj i van nje.

Izrazio je razumijevanje za jade sugovornika, koji je govorio: “Vi ste Hrvat i ponosni ste na Hrvatsku, svoju domovinu, pa tako je i pravo. A na što da ja budem ponosan? Ja sam Srbin, ali Srbija nije moja domovina, Srbija nije, a Mađarska ne može i neće nikada biti...” ili: “Da, vi ne znate što to znači, imati srpsko srce, a nemati parčeta srpske zemlje osim tamo preko Dunava, kamo ne možeš ako nećeš da te mušketaju (strijeljaju).”⁹ Predložio je da o svim problemima razgovaraju smireno i argumentirano.

U razgovoru su dotaknuli najvažnija pitanja odnosa između Hrvata i Srba, od pitanja postojanja Srba u Hrvatskoj, problema odnosa Srba prema Austro-Ugarskoj monarhiji i Hrvatskoj, prema borbi Hrvata za samostalnost, do problema koje su stvarale velikosrpske pretenzije prema hrvatskim zemljama (Dalmacija, Slavonija, Srijem) i suradnje Srba sa svima koji žele prisvojiti hrvatske zemlje i nametnuti svoju vlast Hrvatima (Talijani, Mađari), koja se zasniva na uvjerenju, koje je u razgovoru spomenuo i sugovornik, da je jačanje Hrvatske štetno za interese Srbije.

Razgovor o tim problemima je vođen sa prekidima, u prilikama koje je pružao zatvorski režim, a ovdje će biti ipak izložen nekim redom koji omogućava analizu.

1. Srbin je u razgovoru izrazio mišljenje da je velik dio stanovnika Srijema, Slavonije i Dalmacije srpske nacionalnosti i da su to srpske zemlje.¹⁰ Kada Radić to negira, on postavlja pitanje da li Radić uopće priznaje postojanje Srba u Hrvatskoj. Radić odgovara da je za njega osnovni kriterij za postojanje nekog naroda, odnosno nacionalne pripadnosti nekog pojedinca, njegova svijest, te on priznaje da u Hrvatskoj ima dosta pojedinaca koji se smatraju Srbima. Ipak, on je smatrao da, osim Srba u Srijemu, koji su i po porijeklu Srbi, ostali Srbi u Hrvatskoj su to postali tek nedavno pod utjecajem političke i vjerske propagande. U to se on uvjerio na svojim putovanjima, kada je doživio da su mu, na pr. seljaci u Bukovici na pitanje koje su narodnosti odgovarali da su Srbi, a kada ih je pitao kojim jezikom govore, odgovarali su da govore hrvatski.

On je izrazio uvjerenje da je i za Hrvate i za Srbe nesreća što su se oni razdvojili po vjerskom kriteriju, jer je tako na istoku, među Srbima, ostalo par sto tisuća Hrvata-katolika, a među Hrvatima par sto tisuća Srba-pravoslavaca. Bilo bi bolje, da su katolici na istoku postali Srbi, a pravoslavci na zapadu Hrvati, jer bi se na taj način izbjegli uzroci međusobnih sukoba, a ni jedna ni druga strana nebi puno izgubila. Tako bi Hrvati i Srbi bili sličniji nacijama na Zapadu u kojima nije tako velika povezanost vjerskog i nacionalnog opredjeljenja, odnosno gdje se u okviru iste nacije susreću ljudi koji su pripadnici raznih vjerskih skupina.

Srpska propaganda, koja se poistovjećuje sa protivljenjem talijanskoj, njemačkoj ili mađarskoj dominaciji ima za posljedicu da se u nekim krajevima (Dubrovnik) nastoji nametnuti priklanjanje srpskoj političkoj ideji, a ne hrvatskoj ili samo slavenskoj, i to ne samo među pravoslavcima, nego i među katoličkim stanovništvom. Tako su se u čisto hrvatskim krajevima pojavili Srbi-katolici.¹¹

⁹ isto, 82-3.

¹⁰ isto, 80, 81, 87, 91.

¹¹ isto, 81, 87-8, 89.

2. Prema procjenama S. Radića, Srbi u Hrvatskoj čine samo dvadesetinu obadva naroda (bez onih u Srijemu), ali su zato postali glavni i stalni uzrok sukoba između Hrvata i Srba. Ti Srbi su “danas glavna zapreka i glavni krivci što Hrvatska ne može odahnuti i što je danas faktično (zapravo) puka mađarska pokrajina...” “Srbi u Hrvatskoj, bili oni Srbi od davnine kao oni u Srijemu ili odnedavna kao u ostaloj Hrvatskoj, zakleti (su) neprijatelji hrvatskoj državnoj samostalnosti, jer utuviše sebi u glavu, da to ne može biti bez pape i bez Austrije.” Radićev sugovornik je potvrdio tu konstataciju o ponašanju Srba, opravdavajući takvo ponašanje tvrdnjom da Srbi ne mogu biti za samostalnu Hrvatsku zato što je ona neostvariva bez jačanja srpskih neprijatelja, tj. “pape” i “Austrije”, kao i zato što Rusija ne vjeruje i neće pomoći Hrvatima. Uz to jačanje Austrije i Ugarske će imati za posljedicu da Srbija nikada neće moći dobiti “srpsku Vojvodinu” do čega je njemu, kao Srbinu iz “Južne Ugarske”, osobito stalo. Uopće, zaključuje on, samostalna Hrvatska je na štetu Srbiji.¹²

Stjepan Radić na te njegove izjave izvrtača da bi prema papi morao pokazati više poštovanja, ako želi dobre odnose s katolicima, a ukoliko je “papin dvor predstavnik grabežljive rimske politike, toj politici više ne služe ni romanski, a kamo li slavenski narodi. Također “Austrija” više nije što je nekada bila, jer danas u njoj živi šest milijuna Čeha kao i “isto toliko, pa i više” Slovaka i drugih Slavena, i upravo oni “svojom sviješću” brane Hrvate i Srbe od “njemačke bujice”. Što se Rusije tiče, on konstatira da “Rusija već nikomu od nas ne vjeruje.”¹³

Srbi van Srbije mogu naći najpouzdaniji oslon u Hrvatima, što se najbolje vidi i iz činjenice, koju je spomenuo sam Srbin, sa Srbi u Hrvatskoj imaju više prava nego u Ugarskoj. Uvjerenje sugovornika da su za Srbe Hrvati opasniji od Mađara i Talijana, jer im Hrvati trebaju promijeniti samo “kapu”, a ne i “glavu”, Radić je demantirao svojim iskustvima sa putovanja u Trstu i Budimpešti, gdje je čuo za dosta ljudi i upoznao ih, koji se zovu Srbi, ali misle, osjećaju i govore talijanski, odn. mađarski, dok u Hrvatskoj nema ni jednog Srbina koji misli i osjeća hrvatski.¹⁴

Radić je smatrao da je suradnja Hrvata i Srba u Hrvatskoj, ili u “Južnoj Ugarskoj” Srba sa Rumunjima i Slovacima nužna i zbog toga što mali narodi ne mogu mijenjati granice kao veliki, pa se zato moraju boriti za svoj opstanak u okviru države u kojoj se sada nalaze.

Srbin mu na to govori da bi se Srbi u “Južnoj Ugarskoj” takvom prijedlogu smijali, jer oni ne cijene Slovake i Rumune i ne mogu surađivati s njima, naročito ako oni ne mogu biti “kolovođe”, kako su to bili u doba Svetozara Miletića, a niti mogu “skrštenih ruku čekati dok im netko slobodu daruje”. Zato će se za nju boriti sami. Za Radića su upravo takve želje Srba da oni moraju biti kolovođe dokaz da oni još uvijek njeguju “sredovječni patriotizam”, koji je prije svega prkos prema drugima, a ne razumno djelovanje u korist svoga naroda.¹⁵

3. Najveći problemi u odnosima Hrvata i Srba nastajali su zbog toga što Srbi svojataju hrvatske zemlje. Radićev sugovornik je izrazio uvjerenje da su Srijem i Slavonija srpske zemlje, a izrazio je i sumnju o hrvatskom karakteru Dubrovnika i cijele Dalmacije. Radić mu je na to odgovorio da su Slavonija i Srijem, pa i Mačva, i u vrijeme prije turskih osvajanja, a ne samo nakon potiskivanja Turaka, imale hrvatske banove i da ih je Hrvatska u okviru Habsburške monarhije i oslobodila od Turaka. Dubrovčani su, nastavio je on, u vrijeme Gundulića po rodoljublju bili samo Dubrovčani, a narodna svijest im je

¹² isto, 88-9.

¹³ isto, 81-84.

¹⁴ isto, 92.

¹⁵ isto, 81, 83.

bila “slovinška, slavenska”, ali su, “koliko su izvan međa svoje republike gledali narod istoga jezika kojim su pisali i govorili taj jezik uz slovinški zvali češće i hrvatskim”. Pored toga, Austro-Ugarska neće nikada izgubiti Dalmaciju u korist Crne Gore, nego je jedino može izgubiti u korist Italije, kao što Srijem (vjerovao je Radić) nikada neće pripasti Srbiji, nego ga, s obzirom na tadašnji odnos snaga, prije može dobiti Mađarska. Zato su nerazumni i neuvjerljivi oni koji žele “u ime spašavanja slavenstva” te zemlje proglasiti srpskim, jer mogu izazvati samo suprotne posljedice. Tim više su nastojanja nekih Srba koji “primjerice Južnu Dalmaciju, hoće pripojiti recimo Crnoj Gori, a Sjevernu Dalmaciju i Istru dali bi mirne duše Talijanskoj, a današnje Hrvatsko Primorje s Rijekom Mađarskoj” izdaja, jer “u ime slavenske pravoslavne vjere i u ime slobode jednoga dijela naroda drugi dio naroda zatvara i upropašuje.”¹⁶

No puno je raširenije zlo da se “šaka dalmatinskih Srba najodrešitije protiv s jedinstvenju s Hrvatskom slažući se u tom s Talijanima i s talijanima, i kad opet druga šaka Srba u nekadašnjoj krajini kao jedan čovjek glasa za mađaronsku, tj. za mađarsku politiku u banskoj Hrvatskoj.”¹⁷

Zbog toga su Hrvati upravo na ključnom području “među Kupom, Unom i Jadranskim morem”, kuda “prolazi put za Rijeku, a doskora će prolaziti i k Splitu”...”baš tu smo mi Hrvati najnemoćniji i najslabiji, jer se tu Srpstvo politički najjače ističe, kao i u Dubrovniku i u Srijemu, ali i u Dalmatinskoj Bukovici, pak Lici i u Krbavi!” On zato izražava uvjerenje “da je pravo narodno zločinstvo putiti pravoslavne u tim krajevima na neku političku srpsku misao.”

Sve to je zlo za Hrvate, ali dugoročno i za Srbe.

Kako je već spomenuto on je značajnim uzrokom sukoba Hrvata i Srba smatrao nepostojanje moderne nacionalne svijesti kod obadva naroda, ali je na primjerima dokazivao da je kod Srba ta svijest ostala čisto na nivou “sredovječnog” prkosa. Za Hrvate on zapaža promjene, na pr. kod Dubrovčana koji tada, krajem XIX stoljeća nisu imali nacionalnu svijest jednaku onoj u vrijeme Ivana Gundulića, ali ne govori ništa o stvaranju moderne nacionalne svijesti koju, kako sam ističe, karakterizira ljubav prema svom narodu, ali i poštovanje tuđih osobina i prava.

Nerazvijenost moderne nacionalne svijesti kod Srba on sugovorniku dokazuje i na razlozima zbog kojih je on sam dospio u zatvor. On se Radiću žalio da je u zatvor dospio jer su ga neki Pravaši tužili zbog svađe u krčmi, a Radić mu je rekao da je zapravo on sam sebi kriv za to što je dospio u zatvor, jer umjesto da je prisutnima u krčmi objasnio probleme Srba van Srbije, kao i da pokaže razumijevanje za probleme Hrvata, te da prizna da Srbi u Hrvatskoj imaju bolji položaj nego u Ugarskoj i zalaže se za uzajamnu suradnju, jer u Hrvatskoj Srbi mogu naći najjači oslonac u skladu sa izrekom Svetozara Miletića “Trojednica, srpska uzdanica”, on je htio prisutne Hrvate “prevesti preko Drine, i to kao Srbe, pa još pod vladu jednoga Milana”, i uz čašu je vikao ne samo “krepao ovaj i onaj” nego i “krepala Hrvatska”. Taj njegov incident, kao i ona priča da Srbi moraju biti kolovođe, dokazuju da su i on sam i Srbi općenito “još negdje u srednjem vijeku kad nije bilo narodne svijesti, nego samo plemenski ponos ili bolje prkos.”¹⁸

Po njegovoj tadašnjoj ocjeni i za Hrvate i za Srbe se tada moglo reći: “mi smo se samo toliko ganuli i probudili da izazovemo nasilje svojih starih i novih neprijatelja, a nismo se toliko osvijestili i uredili da budemo kadri izvoštiti i kakav uspjeh u borbi s neprijateljima.”

¹⁶ isto, 87.

¹⁷ isto, 85.

¹⁸ isto, 89, 93-5.

Radić je tada ipak vjerovao da se svi ti sukobi mogu prevladati, a da će najviše tome pomoći zajednička orijentacija prema slavenstvu, prema suradnji svih slavenskih naroda.¹⁹

Rješenje bi se također moralo tražiti na putu izgradnje *demokratske (pučke, seljačke) politike*, jer su Hrvati i Srbi seljački narodi koji nemaju ni jakoga plemstva i preko njega veza sa evropskom diplomacijom, nemaju ni bogatog građanstva koje bi ih povezalno sa evropskom plutokracijom.” (podvukla B. B.)²⁰

Spominjanje demokratske (pučke, seljačke) politike izaziva sumnju da je Radić, koji je prvi dio “Uzničkih uspomena” objavio 1902. godine, u svojim sjećanjima iz 1893. godine projicirao neke svoje stavove i mišljenja do kojih je došao kasnije. Ipak suvremenici su te njegove uspomene prihvatili kao autentična sjećanja, a sigurno je da je Radić već od najranijih dana i zbog svog seljačkog porijekla želio da tzv. višim slojevima hrvatskog društva obrati pozornost na probleme i prava najširih slojeva, posebno seljaštva, i da ih upozori na značaj uloge upravo seljaštva u borbi za opstanak i samostalnost hrvatskog naroda tokom povijeti, ali i tada, krajem XIX stoljeća, kada su u Evropi sve veću ulogu imale demokratske ideje i pokreti. On je i u prvoj raspravi koju je napisao i objavio još kao student pet godine nakon ovog razgovora u časopisu “Novo Doba” pisao da jedan od osnovnih ideala kojem trebaju težiti Hrvati jeste razvijanje solidarnosti između svih slojeva naroda, a posebno solidarnosti prema najnižem i najzapuštenijem, ali najbrojnijem i najizdržljivijem sloju, tj. seljaštvu. Hrvatska politika se mora zasnivati na brizi za potrebe i prava tih slojeva.²¹

Iako je tada s grupom mladih dijelio južnoslavensku orijentaciju (različito od “jugoslavenske” jer obuhvaća i Bugarsku, iako je i on, kao i drugi tada upotrebljavao termin “jugoslavenska”), on je u navedenom članku pod nazivom “Hrvatski ideali” naveo da kada piše o jugoslavenskoj ideji misli prije svega na kulturnu i gospodarsku suradnju, a politička suradnja da ne podrazumijeva promjene granica. Tako je mogao pisati iz oporunističkih razloga, ali da su njegove rezerve imale i dublju osnovu svjedoči činjenica da je u drugom članku u istom časopisu, iste godine napisao da jugoslavenska ideja nije uhvatila korjena ni u hrvatskoj inteligenciji i građanstvu, a da se naroda nije ni dotakla.²²

Nakon završetka studija i privremenih boravaka u Pragu, Zemunu i Končanici kraj Daruvara, Radić se u siječnju 1902. godine vratio u Zagreb. Tada je napisao raspravu “Uvjeti narodno-gospodarske samostalnosti Južnih Slavena” u kojoj se također zalaže za kulturnu i gospodarsku suradnju Južnih Slavena.²³ Ali iste godine je napisao i knjigu “Slavenska politika u Habzburškoj monarhiji” u kojoj se ne samo zalagao za opstanak te države, nego je i izražavao uvjerenje da bi ona mogla postati centralni faktor suradnje i zblizavanja između evropskog “slavenskog” Istoka i evropskog Zapada, ali pod uvjetom da se transformira u federaciju ravnopravnih naroda u kojoj će svi slavenski narodi imati osigurana svoja prava. On je vjerovao da je takva transformacija Austro-Ugarske moguća jedino ako svi slavenski narodi uspostave usku suradnju na kulturnom i gospodarskom, a prije svega na političkom području. Tom knjigom je pokazao da je za njega od tada suradnja Hrvata sa slavenskim narodima u okviru Habzburške monarhije značajnija od suradnje sa južnoslavenskim narodima, što je izazvalo negativne reakcije nekih pripadnika

¹⁹ isto, 90.

²⁰ S. Radić, *Hrvatski ideali*, Novo doba, Prag, 1898, br. 1., str. 9-10.; br. 2., str. 54, 57.

²¹ S. Radić, *Hrvatski ideali*, Novo Doba, Prag, 1898, br. 1., str. 9-10; br. 2. str. 54, 57.; usp. Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, I dio, Zagreb, 1972., str. 305-6.

²² S. Radić, *Hrvatski ideali*, Hrvatska Misao, Prag, 1897., br. 1., str. 8.; Novo Doba, Prag, 1898., br. 1, str. 2-5, 8.; br. 2, str. 57, 322-3.

²³ S. Radić, *Uvjeti narodno-gospodarske samostalnosti Južnih Slavena*, usp. S. Radić, *Politički spisi*, n.dj., str. 135-145.

“Napredne omladine” kojima je i on tada pripadao.²⁴ To je možda jedan od uzroka zbog kojih je knjiga u Hrvatskoj objavljena tek 1906. godine, kada se on već u potpunosti s njima razišao i s bratom Antunom i grupom isto-mišljenika osnovao Hrvatsku pučku seljačku stranku.

Objavljivanje članka N. Stojanovića (koji je tada bio student, a kasnije član Jugoslavenskog odbora) u zagrebačkom “*Srbobranu*”, a prije toga u najuglednijem književnom časopisu u Kraljevini Srbiji u Beogradu, “*Srpskom književnom glasniku*”, u kolovozu 1902. godine je bilo povod za održavanje velikih antisrpskih demonstracija u Zagrebu, koje su se pretvarale i u obične neredne pojedinih grupa demonstranata, koji su, prema izjavama S. Radića i nekih drugih svjedoka bili izazvani i brutalnim ponašanjem policije i vojske, a Radić je vjerovao da se to radilo namjerno, su bile također povod da on sam otvorenije i cjelovitije nego ikada u periodu prije I svjetskog rata piše o problemima u odnosima Hrvata i Srba. Već u prvom članku, koji je bio objavljen u “*Obzoru*” on je odlučnije nego ikada proglasio glavnim krivcima Srbe, prema kojima Hrvati uzalud pričaju ruke prijateljstva, te zaključuje da ako Hrvati nastave tolerirati takvo njihovo ponašanje, da će drugi narodi s pravom smatrati “ili da smo dotle pali te nam zbilja nije više stalo do našega ponosa - ili da smo luda što grije u svojim njedrima zmiiju koja sprema otrov da ga u svoje vrijeme uštrca u našu krv”.²⁵ Ipak on nastoji smiriti demonstracije jer smatra da štete ugledu hrvatskog naroda, a i zato što još uvijek vjeruje, da će se uz ozbiljna upozorenja Srbima da prestanu s takvim ponašanjem, jer ono šteti dugoročno jednako njima kao i Hrvatima, moći s njima nastaviti suradnja, i da glavnu pažnju treba usmjeriti na borbu protiv nastojanja mađarskih vladajućih krugova i ‘mađarona’ da Hrvatima oduzmu sva njihova prava, pa i ona garantirana Hrvatsko-Ugarskom nagodbom, kao i da bi Srbi morali znati da kada ti krugovi dovoljno oslabe Hrvate, da će još lakše oduzeti sva prava njima. U brošuri “*Hrvati i Srbi*” koju je napisao tim povodom u roku tri dana, a tiskana je za naredna dva dana i kasnije s vrlo malim izmjenama objavljena u Pragu on je nastojao staloženo i sistematski razmotriti glavne uzroke sukoba između Hrvata i Srba i u njihovom nabranjanju dobrim dijelom ponavlja uzroke koje je spomenuo u razgovoru u Petrinji 1893. godine.²⁶ Prvi razlog sukoba je tvrdnja da su Hrvati i Srbi, zato što imaju isti jezik, jedan narod, odnosno, kako piše N. Stojanović, da su Hrvati ukrali Srbima jezik i nazvali ga svojim imenom. Radić odgovara na prvu tvrdnju da su svi slavenski jezici toliko slični, prema raznim govorima, na pr. u raznim krajevima Njemačke, da bi se svi Slaveni mogli proglasiti po toj teoriji jednim narodom. No da to nije potpuno isti jezik dokazuje činjenica da su upravo beogradski književnici odustali od Bečkog sporazuma, po kome je zajednički izgovor trebao biti ijekavski, što je i prirodno jer su se priklonili jeziku svoje sredine. To pokazuje također da tvrdnje o jednom jeziku kao i o krađi jezika zapravo čine osnovu za svojatanje tuđih teritorija (hrvatskih) i za negiranje hrvatskog imena. Tako se započinju rasprave koje su zemlje zaista hrvatske, te koje su bile hrvatske i prije turskih osvajača, a ne sada u okviru Habzburške monarhije, pa samo rijetko objektivni srpski povjesničari priznaju da su i prije Turaka zemlje u kojima se danas govori Hrvatski pripadale Hrvatskoj. Takvi sporovi idu na štetu i jednog i drugog naroda, a Radić piše da bi se oni najlakše mogli prevladati slavenskom orijentacijom jednih i drugih i posredovanjem drugih slavenskih naroda. No za razliku od Hrvata koji imaju višestoljetnu tradiciju težnje za suradnjom sa drugim slavenskim narodima, Srbi, osim rijetkih

²⁴ S. Radić, *Slovenska politika v Habzburške monarhiji*, V Praze 1902.; *Slavenska politika u Habzburškoj monarhiji*, Zagreb, 1906.; usp. Milan Marjanović, *S. Radić*, Beograd, 1937., str. 87-93.

²⁵ S. Radić, *Politički spisi*, n.dj., str. 236.

²⁶ S. Radić, *Hrvati i Srbi*, Hrvatski odgovor na članak Srpskog književnog glasnika od 1. augusta 1902., Zagreb, 1902.; isti, *Srbove a Chorvati, Nekolik kapitola k objasnjeni podstaty poslednych udalosti*, V Praze, 1902.

izuzetaka, uopće o njoj ne govore. Oni ističu svoj srpski rječnik i posebne srpske narodne pjesme, zanešeni su svojim velikim carstvom u prošlosti, kao i Poljaci, ali za razliku od Poljaka kod kojih se taj historicizam razvio “do teritorijalne megalomanije” samo kod aristokracije, kod Srba je ta “megalomanija zahvatila baš najnarodnije i najdemokratskije ljude.”²⁷

I u ovoj brošuri on za loše odnose između Hrvata i Srba optužuje uzajamno nepoznavanje i zdvojnost predstavnika jednog i drugog naroda zbog sve težeg položaja i nedostatka snage da se suprotstave jačim neprijateljima, pa svoj jad i bijes usmjeravaju prema slabijima.²⁸

Na kraju brošure on se ipak pomirljivo zalaže za zblizavanja “pravih” Hrvata i Srba, jer upravo dotadašnja borba među njima pokazuje uzaludnost pokušaja brisanja jednog ili drugog imena, je Hrvati i Srbi nisu “više dva plemena, nego dva nerazdruživa dijela, dvije narodnosti jednoga te istoga naroda.”²⁹ Izraz “narodnost” on ovdje upotrebljava za pojam nacije u smislu zajednice koja ima svijest o svojoj posebnosti i želi biti poseban politički entitet, imati svoju državu, ili je već ima, a “narod” je ovdje pojam kojim se mogu obuhvatiti srodne grupe nacija, na pr. Južni Slaveni ili Slaveni. Za uzajamnu suradnju se on zalaže i zbog toga što smatra da je svaka mržnja među narodima u suvremenom svijetu apsurdna: “Zar ne vidimo, jadni, da se već čitavi svjetovi približavaju, Amerika Australiji, Velika Britanija s Indijama, zapadna Evropa Rusiji s Kinom, Japan Engleskoj i Njemačkoj, i tako redom, te danas samo kretenski um i zločinačka duša može propovijedati srednjevjekovnu razornu plemensku mržnju, onih dalekih i tamnih vremena, kad se narodi još ne natjecahu u radu na svjetskim izložbama i u blizini na svjetskim tržištima, nego u poludivljačkom mejdanu na razbojištima i u gusarstvu po svim morima.”³⁰

Kada je objavljena Riječka rezolucija, koju on nije htio potpisati, iako je bio pozvan, jer je do tada surađivao u politici tzv. ‘novoga kursa’, čiji temelj je bilo zalaganje za suradnju između Hrvata i Srba, on ju je oštro osudio, kao novi oblik ‘mađaronske’ politike, koju sada ne podržava samo većina srpskih, nego i hrvatskih političara.

U doba krize oko aneksije Bosne i Hercegovine za vrijeme svog boravka u Moskvi i Petrogradu (baš u vrijeme te krize), on je prvi puta imao prilike upoznati i neke istaknute ruske državnike i političare, ali i vidjeti razorno djelovanje bezobzirne srpske propagande protiv Hrvata (tada motivirano strahom da će Bosna i Hercegovina, ako je Austro-Ugarska anektira, biti pripojena Hrvatskoj). On je tada zaključio da Rusi Hrvate kao katolički narod gledaju neprijateljski, kao Poljake, ili su prema njima ravnodušni, te da Hrvati ne mogu očekivati nikakvu podršku od carske Rusije, a i sve više postaje svjestan da tzv. politika ‘narodnog jedinstva’ koju je vodila Hrvatsko-srpska koalicija, posebno nakon odlaska Frana Supila, zapravo predstavlja ‘cimer’ iza koga se krije velikosrpska politika.³¹ Zato je i na početku Prvog svjetskog rata ustrajao na podršci Habzburškoj monarhiji, iako je bio protiv njenog vezivanja za ‘militarističku’ Njemačku, što je Vladku Mačeku u prvim danima rata objasnio na slijedeći način: “Za nas Hrvate bit će jedina sreća ako i u ovom ratu bude Austro-Ugarska potponoma poražena, ali da nakon toga ostane na okupu. Pobjeda Austro-Ugarske u savezu s Njemačkom cara Vilima, bila bi katastrofa za sve narode Austro-Ugarske, izuzev Nijemce i Mađare. Rasap Austro-Ugarske pak bila bi katastrofa za sve narode Monarhije, uključivši čak i Nijemce i

²⁷ isto, 267.

²⁸ isto, 259-263, 268-9.

²⁹ isto, str. 273-4.

³⁰ isto, str. 264.

³¹ Usp.: Branka Boban, ‘Nova Evropa’ o Stjepanu Radiću, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 24, Zagreb, 1991., str. 139-142.; *Stenografski zapisnici sabora Kralj. Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, petogod. 1908-1913., str. 605-612.; isto, petog. 1910-1915, I, str. 812-822.

Mađare.”³² Kao što se u ovom razgovoru s Mačekom zalagao za poraz militarizma, tako se na mnogim mjestima, koji su spomenuti u navedenim mojim radovima, kao i u mladenačkom razgovoru u Petrinji 1893. godine, zalagao za razvoj demokratske (pučke) politike koja bi uvela najšire slojeve naroda u politički život i usmjerila djelovanje nacionalnih država na osiguranje što boljih uvjeta gospodarskog i kulturnog razvoja svih slojeva naroda umjesto svada sa drugim narodima, kao što se i u međunarodnim odnosima zalagao za toleranciju i poštovanje prava svih naroda i država.

Ovaj razgovor u zatvoru u Petrinji mladoga Stjepana Radića koji se tada nalazio na trećoj godini studija prava i imao je 22 godine, sa putujućim glumcem, Srbinom iz Banata, pokazuje da je on vrlo rano formirao neke osnovne stavove o odnosima između Hrvata i Srba, i uopće o odnosima među narodima i državama, kao i o metodama političkog djelovanja, koje je tokom života samo dopunjavao novim spoznajama stečenim proučavanjem literature i novim iskustvima stečenim u političkom djelovanju. Osnovni ciljevi za koje se zalagao u međunarodnim odnosima bili su ravnopravnost i tolerancija, izgradnja moderne nacionalne svijesti, po kojoj će pojedinci slobodno prema svojoj svijesti pripadati određenoj naciji, a rad za nacionalne interese će biti rad za napredak svih slojeva svoje nacije, a ne ugrožavanje interesa drugih nacija, gdje će se prednosti svoje nacije dokazivati u takmičenju u radu, čiji rezultati će se vidjeti na svjetskim izložbama i na svjetskom tržištu. Sve te ciljeve treba ostvarivati demokratskim metodama, a u Hrvatskoj (i Srbiji) uključivanjem u politički život najširih slojeva naroda, posebno seljaštva. On je pokazao i svoj način djelovanja. Nastojao je razgovarati sa sugovornikom izrazavajući razumijevanje za njegove ljudske probleme i dileme, ali i kao političar, koji raspravlja o problemima u kontekstu suvremenih političkih ideja i odnosa i pokazujući posljedice određenog načina djelovanja.

Zusammenfassung

Der junge Stjepan Radić über die Serben in Kroatien und die Beziehungen zwischen den Kroaten und Serben (Stjepan Radić im Gefängnis in Petrinja 1893)

In dieser Arbeit wird gezeigt, in welchem Maße die großserbischen Thesen, aufgrund welcher Teile von Kroatien zu serbischen Ländern erklärt wurden, schon Ende des XIX Jhs. in den breitesten Schichten des serbischen Volkes anwesend waren, sowie wie der junge Stjepan Radić damals, sowie während seines ganzen Lebens meistens bestrebt war, durch eine Kombination des Aufrufes zu wissenschaftlichen Theorien, realen Tatsachen und zur Menschlichkeit, jedoch auch durch einige persönlichen Ideen die Spannungen zu vermindern und auf die Entwicklung von korrekten Verhältnissen zwischen den Kroaten und Serben Einfluß auszuüben.

³² Vladko Maček, *Memoari*, Zagreb, 1992., str. 38; Branka Boban, *S. Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, br. 26, Zagreb, 1993., str. 219-236.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine